

adnoto ejusmodi errores non fuisse adeo universales, prout universalis est persuasio existentiae Dei, multo minus constantes prout constans est sententia de Dei existentia, ut patet ex facto. Praeterea novimus originem ejusmodi errorum. Sensuum illusio induxit opinionem de solis motu. Ignoratio causarum eclipsion, earum timorem iniecit, ut cometarum improvisa apparitio, subitque aliarum meteorarum casus (1), astrorumque opinata animatio ortum fortasse dederunt astrologiae. Neque philosophi hac in parte sapientiores populo fuerunt (2). Polytheismus atque idololatria, ut suo loco ostendimus, non nisi serius inducta sunt, neque ita obtinuerunt, ut vestigia ubique non occurrant ideae seu notionis cujusdam supremi numinis, quae semper conservata est ac nullibi penitus extincta (3).

Ad 2. D. Ita ut omnis vera Dei notio ab ipsis exulaverit, N. ut novis fuerit processu temporis superstitionibus foedata C. ut patet ex dictis. Adde hic agi de existentia Dei, non autem de recta vel erronea ipsius divinitatis notione.

Ad 5. N. Grandiores enim Dei ideae, sensus sublimiores divinitatis in judaeorum scriptis reperiuntur: ea nostri poetae adeunt atque oratores, ut inde suas sententias derivent. Quod vero subdunt adversarii de angustis ideis judaeorum circa ipsius spiritualitatem, immensitatem, etc., satis refellitur ex his, quae leguntur Jerem. XXXII, 17, et seqq., ubi sic propheta ad Deum orat: *Ecce tu fecisti caelum et terram in fortitudine tua magna, et brachio tuo extento; non erit tibi difficile omne verbum. Qui facis misericordiam in millibus..... fortissime, magne et potens..... magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu; cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam, etc.* Et alibi: *Numquid non caelum et terram ego impleo, dicit Dominus (Jerem XXXIII, 24)?* Hinc usitata apud illos jurandi formula: *Vivit Dominus, in cujus conspectu sto*; ut alia innumera omittam, integra siquidem Scriptura fere esset exscribenda. Commentum porro recentiorum protestantium biblicorum est, quod dicitur de idea nationali Dei apud Judaeos recepta, ac dolendum quod aliqui ex nostris idem adoptare non erubuerint (4). Orta est haec opinio ex eo, quod Deus se exhibeat velut specialem hebraici populi patrem ac defensorem; quod verissimum est, ob peculiare foedus Deum inter ac populum illum initum. At haec confundenda inter se minime sunt, cum immane distent. Quod attinet ad ceteras gentes, non moramur.

Ad 4. N. Cum enim ex eodem principio a diversis

(1) Ita ipse La Place in suo *Essai philosophique*, etc. pag. 4 et seqq. qui his abutitur ad suum finem.

(2) Conf. Cicero, *De natura deorum*, lib. 1, cap. 15 et seqq. edit. Taur.

(3) Cons. Feller, op. cit. n. 95.

(4) Inter ceteros Fr. Oberthür in sua *Idea biblica Ecclesiae Dei*, vol. 1, edit. alt. Solisbaei 1828, pag. 107, scribit: *«Ipsi maximam partem Israelitae, Deum, quem unum, summum maximumque profitebantur, ut unum suae gentis, et Palaestinae terrae Deum, potentiorum tamen quocumque alio aliarum gentium et terrarum numine sibi cogitasse videntur.*

diversae sive bonae sive male consecutiones deducuntur, patet omnes principium illud admittere, quod pro se omnia suffragia ac generalem consensum habet. Quaecumque sint ideae, quas sibi populi euderunt circa divinitatem, certum est eos in ipsa admittenda divinitate conspirasse. Potest quis decipi in assignando vero horologii opifice, numquid propterea decipietur in aliquo opifice ejusdem statuendo? Omnes quaerunt felicitatem, at non omnes conveniunt circa felicitatis objectum; alii enim in honoribus, alii in divitiis, in voluptatibus, etc., illud collocant: numquid propterea negari potest hominem ad felicitatem ferri? Falsum itaque est, quod ab atheistis assumitur, perinde esse diversas divinitatis notiones admittere ac nullam admittere. Quod Deus existat, vox naturae est, ideoque constans et uniformis; multiplices vero ac depravatae de Deo sententiae non sunt nisi peculiare uniuscujusque aberrationes, circa quas propterea populi dissenserunt, quaeque non extitissent, nisi praecessisset idea divinitatis. Eadem ferme ratione ac omnes, qui christiano nomine censentur, conveniunt circa existentiam et veritatem Christianismi, sectae autem ac protestantismus sunt corruptiones peculiare christianae professionis, et circa quas mirifica semper fuit inter sectarios discrepantia (1).

CAPUT II.

DE DEI UNITATE.

Adversantur unitati Dei polytheistae, sive plurium deorum cultores. An ejusdem erroris rei traduci debeant, qui vulgo dualistae audiunt, seu assertores duorum principiorum, praesertim inter eos, qui ex christianis prodierunt, res valde implexa est, de quibus infra agetur. Tritheistae pariter ejusdem pervertitatis traducuntur, eo quod tres divinas personas, non solum relatione, sed natura praeterea ac substantia realiter distinctas affirmant.

Polytheismus licet antiquissimus sit, ac longe lateque diffusus, est tamen monotheismo posterior, ejusdemque corruptio, prout jam observatum est; veritas in his praesertim necessario est anterior errore, cum error in mente nostra non sit nisi corruptio veritatis. Documenta historica id apertissime evincunt (2). Hinc assentiri non possumus nonnullis neotericis, qui temere affirmant etiam apud hebraeos polytheismum praecessisse notioni existentiae unius Dei.

Etsi vero idololatria proprie sumpta confundi non debeat cum polytheismo, ad eum tamen revocari solet

(1) Cons. Segneri, *L' incredulo senza scusa*, part. 1, cap. 5, § 8.

(2) Id luculenter ostendit liber Geneseos, in quo cultus unius Dei ab ipso mundi exordio obtinuisse traditur. Ex historia veterum populorum idem facile colligitur. Jure propterea, saltem hic, Jahn scribit: *«Qui contendunt primam hominum religionem fuisse feticismum, seu cultum creaturarum, et idololatriam, a priori confingunt historiam, et gratis sumunt homines in cognitionibus semper ascendere et nunquam descendere, quod universa historia, et praesertim historia religionis refellit, quae permultos descensus, et etiam Hebraeorum frequentes in idololatriam relapsus memorat»* (*Archaeol.* § 400).

ob superstitionum necessitudinem. Idololatria tum iatiori tum stricto sensu accipi potest. Stricto enim sensu est cultus superstitiosus imaginum, quae vel ut dii habentur, vel falsos deos representant. Latiori et theologico sensu idololatria dicitur quicumque cultus, qui exhibetur tanquam Deo cuivis objecto sensibili, naturali vel manufacto.

Haec peculiarem et accuratam disquisitionem postulant ob exortas aetate hac nostra quaestiones. Ut autem ea, qua par est, perspicuitate progrediamur, duo in primis distinguenda sunt, *objectum et subiectum* idololatriae, seu spectari debet idololatria tum a parte rei, ut fertur, tum a parte colentium.

Ex parte *objecti* multiplex distinguitur idololatria; ac 1. *sabaeismus* seu *astrolatria*, seu cultus astrorum, ut sunt sol, luna, stellae eorumque imagines (Exod. XX, 4, 5; Deut. IV, 16, 19; V, 8, 9,); 2. *zooolatria*, seu *cultus animalium*, ut sunt quadrupedes, aves, insecta, pisces, serpentes, etc., (Rom. I, 25); 3. *anthropolatria*, seu cultus hominum, eorumque simulacrorum, qui robore, potentia aut prudentia polentes, in alios vel beneficii vel malefici, demum defuncti divi accensebantur (1). Recentiori aetate, florente licet philosophiae studio, scelestissimi quippe reges et imperatores adhuc viventes templa obtinebant, in quibus a sacerdotibus sacrificiis colebantur (2). 4. *Cultus rerum sensu carentium*, ut sunt terra, mare, venti, fluvii, ignis, lapides, plantae, etc., ad quam idololatriae speciem reducitur *feticismus*, seu cultus illorum idolorum, quae ex lapide, ligno, etc., quisque sibi ut deos efformat. 5. *Dæmonolatria*, seu cultus dæmonum; praeterea enim gentes malignos spiritus deos credebant, eorumque imagines venerabantur, ut aegyptii Typhonem, et mehestani Ahimanium et innumerabiles ejus dæmones. Diversa autem haec numina cogi posse et quiescere et dormire et ad sacrificia, in aliis regionibus oblata, tanquam ad epulas proficisci credebantur (3). Quumque diversi sexus fingerentur, praeterea etiam in matrimonii vivere, imo adulteria patrare, et cum hominibus se commiscere existimabantur. 6. His addendus est *cultus imaginum rerum abstractarum*, famae, concordiae, pietatis, fidei, fortunae (4), nec non malorum, sive physicorum, ut febris, orbonae, infortunii, etc., sive moralium, ut contumelia, imprudentiae (5). His omnibus velut diis altaria erigebantur et templa.

Ex parte *subjecti*, seu eorum qui foedis his superstitionibus tenebantur, multiplex pariter distingui debet ratio tendendi in ejusmodi numina pro varia

(1) Herod. lib. 1, 151, 144; Cicero, *Quaest. Tuscul.* 1, 12, 15; *De nat. deor.* 1, 42; III, 15, 25; Diodorus siculus, v, 74, 80; Fl. Joseph, *Archaeol.* lib. IX, 4, 5. Hinc dii mortui passim in bibliis dicuntur.

(2) Cfr. Joan. Alberti Fabricii, *Bibliographia antiquaria*, Hamburg. 1760, pag. 367.

(3) Iliad. 1, 425, 424, 609, 611; Lucianus in *Dial. de sacrificiis*; III, Reg. xviii, 27, 28.

(4) Cic. *De nat. deor.* lib. III, 16, 25, 24; *De leg.* lib. II, cap. 8, ed. Taur.

(5) Plin. *Hist. natur.* lib. III, 5.

colentium opinione, cultura, aetate seu aetate incul-tiori. Multitudo seu populus recensita objecta eorumque simulacra vel omnia vel saltem pleraque ut vera numina habebat, quibus sacrificia, preces, vota offerebat, ut ex dicendis constabit. Alii autem statuas ut sedes saltem deorum existimabant, in quas numina per consecrationem tanquam incantamentum cogebantur; hinc illis quoque motus humani tribuebantur (1). Alii solem pariter, lunam ac sidera ut deos colebant, dum alii illa velut deorum sedes, aut symbola et emblemata venerabantur. Sequiori tamen aetate philosophi nonnulli pluralitatem deorum ut unius ejusdemque divinitatis symbola et attributa varia atque operationes spectarunt; seu verius, mythologiam et poetarum commenta hac ratione exponere conati sunt (2).

Ex levi hac polytheismi et idololatriae cultus adumbratione, sub duplici respectu considerati, colligitur 1. non omnes quidem ethnicos pari superstitionis gradu sorduisse, sed alios plus alios minus; 2. infertur non omnes simulacra ut deos habuisse, sed plures illa vel ut sedes deorum, vel saltem ut divina quadam virtute praedita existimasse; 3. quod consequens est, non omnes et singulos cultu absoluto, sed multos solum relativo cultu eis honorem impendisse; rudiores quosque sive multitudinem, nempe populum, tum in pluralitatem deorum credidisse, tum passim eorum effigies ac simulacra pro veris numinibus habuisse, iisque cultum tribuisse absolutum; 5. cum pleraque ejusmodi numina reali carerent objecto, vel saltem destituerentur objecto sensibus et vita praedito, cujusmodi ex. gr. erant omnia numina abstracta superius recensita, vel etiam Jupiter, Mercurius, Venus, etc., infertur reos idololatriae proprie dictae eos omnes fuisse, qui etiam solo cultu relativo eorum colerent simulacra.

Quoad priores idololatriae species vix ulla est controversia; ast non modica viguit et viget circa reliquas postremas duas. Protestantes enim plerique, ut faciliorem viam sibi sternerent ad accusandam ecclesiam catholicam idololatriae in cultu imaginum, commenti sunt omnem ethnicorum cultum perinde ac cultum israelitarum, qui accusati frequenter sunt in Scripturis idololatriae superstitionis, fuisse semper relativum, nusquam vero absolutum, atque israelitas reos tantum in eo fuisse, quod effigies veri Dei contra legis praescriptum venerati fuerint, non autem quod falsa numina reipsa coluerint. Neoterici autem nonnulli scriptores his annis, protestantium vestigia hac in parte premere haud veriti, duo affirmarunt: 1. Ethnicos pluralitatem deorum minime admisisse, 2. eos idola non coluisse nisi ut diversa simulacra unius veri Dei, ut sic adstruerent *consensum communem* generis humani in unius Dei veritate admittenda.

(1) Curtius, Diod. siculus, lib. XVI, cap. 46. Plin. *Hist. natur.* lib. XXXVIII, cap. 4; conf. Joan. Alb. Fabric. op. cit.

(2) Cfr. S. August. *De civit. Dei* lib. VI; Lact. *Div. Inst.* lib. V et VI.

Nostrarum igitur partium esse debet ostendere 1. ethnicos, imo et israelitas infideles, passim polytheismi crimine se polluisse, 2. eosdemque idololatriæ proprie dictæ reos pariter passim extitisse.

Nunc vero præstat nonnulla breviter perstringere ex iis, quæ ad dualismum spectant. Doctrina de duobus principiis inter ethnicos antiquissima est ac longe lateque, inter orientales præsertim, diffusa (1). Ortum fortasse duxit ex corrupta traditione lapsus angelorum, tentationis ac transgressionis primorum parentum. Nonnulli protestantes sibi visi sunt deprehendere dualismi vestigia apud judæos, maxime ab exilii Babylonicis temporibus (2); sed perperam. Ex christianis dualismum instaurarunt Cerdon, Marcion, Apelles et Manes, a quo Manichæi, qui per plura sæcula ecclesiam divexarunt. Oblivioni a non paucis sæculis datus erat dualismus, quum Bayle, lascivienti ingenio suo plus quam par esset indulgens, omni arte ac vafritie illius argumenta instaurare atque in novo lumine ponere aggressus est, tum in suo dictionario, tum in aliis operibus passim.

Tritheismus vix natus, opera præsertim cujusdam Philopponi, in sua obscuritate jacuit (3). Ariani tamen ac sabelliani catholicos tritheismi jamdiu accusarunt. Gibbon veritus non est hanc ipsam calumniam sanctis Patribus, accerrimis arianismi impugnatoribus, denuo impingere (4).

Ex his erroribus leviter delineatis ad quæstionem, quam suscipimus, explanationem patet, muneris nostri esse 1. statuere Dei unitatem; 2. ex hac propositione veluti principio quodam generali constituto, propositiones reliquas tanquam totidem corollaria deducere, sive adversus polytheistas atque idololatrias, sive adversus dualistas. Quod enim spectat ad tritheismum, quem non vacat hic speciali ratione refellere, de eo commodius agemus in tractatu de Trinitate, ubi catholicos et ecclesiæ patres ab impacta calumnia vindicabimus. Sit igitur.

PROPOSITIO I.—Deus unus est.

Hæc propositio de fide est, ut patet tum ex Symbolo Nicæno ac Constantinopolitano: *Credo in unum Deum*, tum ex concilio generali Lateranensi IV. Cap. *Firmiter*, ubi in fidei catholice professione dicitur: *Firmiter credimus et simpliciter confitemur, quod unus solus est verus Deus*. Sensus autem propositionis est, ut Deus unus dicatur *numerice*, non autem *specifice*, adeo ut non nisi unicus et singularis naturæ Deus sit admittendus.

(1) Cf. Ramsay, *Discours sur la Mythologie*.

(2) Wegscheider, § 7, n. 6, aliique apud ipsum, *ibid.*

(3) Joan. Damasc. *De hæres. n.* 83. edit. Lequien. Ex recentioribus cfr. Petav. *De Trinitate*, lib. 1, cap. 10, § 9; Bergier, *Dic. de Theol.* art. *Trithéisme*; sæculo superiori tritheismus renovarunt Petrus Faydit et Ant. Oehmbs. Hic posterior vulgavit Moguntia 1789 tractatum *de Deo uno et trino*, quem Universitas Coloniensis anno 1790 refutavit et damnavit.

(4) *Hist. Casus. Imp. rom.* cap. 20 et 21, inter quos recenset profanus homo S. Gregorium Nazianzenum et S. Athanasium.

Ejusdem propositionis veritas non solum ex omnibus illis Scripturæ testimoniis evincitur, in quibus perpetuo Dei unitas prædicatur, ut Deut. VI, 4: *Audi Israel: Dominus Deus noster, Dominus unus est*; et Marci XII, 29: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*, et alibi passim; sed etiam ex ratione, sen ex ipsa notione Dei. Deus enim, ex dictis, est ens, quo nihil majus cogitari aut dici potest, est ens necessarium, a se, æternum, infinitum omnique perfectione præditum; jam vero quod ejusmodi est, non potest nisi unum esse, alioquin si plura ponerentur, ipse Dei conceptus ac notio destrueretur, quæ necessario unitatem includit, cum dii pares omnes et æquales in hypothesi pluralitatis deorum admitti deberent, vel alii aliis inferiores, quod non minus absurdum esset atque a Dei notione abhorrens.

Hinc merito Tertullianus sic Marcionem, pluralitatem deorum invehentem, energie perstringebat: *Deum, inquit, ut scias unum esse debere, quare quia sit Deus, et non aliter invenies. Quantum humana conditio de Deo definire potest, id definitio, quod et omnium conscientia agnoscet, Deum summum esse magnum... Cum de isto conveniat apud omnes (nemo enim negabit, Deum summum magnum quid esse, nisi qui poterit Deum imum modicum quid e contrario pronunciaré, ut Deum neget auferendo quod Dei est). Quæ erit jam conditio ipsius summi magni? Nempe ut nihil illi adæquetur, id est, ut non sit aliud summum magnum; quia si fuerit, adæquabitur; et si adæquabitur, non erit jam summum magnum, eversa conditione, et, ut ita dixerim, lege, quæ summo magno nihil sinit adæquari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum... Proinde Deus, cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est... porro summum magnum unicum sit necesse est; ergo et Deus unicus erit, non aliter Deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens; nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit (1).*

Eadem ratione argumentatur Cyprianus, Athanasius, Hilarius, Lactantius, Joannes Damascenus apud Petavium (2), et S. Thomas *Contra gentes* (3), tum in *Summa* (4), ubi eandem veritatem ostendit et ex Dei simplicitate et ex infinitate ejus perfectionis, tum denique ex unitate mundi, seu ex unitate, quæ elucet in ordinatione mundi. Quæ quidem aliaque ejusmodi argumenta evolveremus, nisi ageretur de re nunc temporis non necessaria, cum polytheismi error obsoletus sit, nec præterea vacet in hoc refellendo diutius immorari.

DIFFICULTATES.

Polytheismus non excluditur a Sacris Litteris, imo quodammodo iis insinuat. 1. Deus enim iis nomi-

(1) *Contr. Marcionem*, lib. 1, cap. 5, edit. Rigalt.

(2) *De Deo*, lib. 1, cap. 4.

(3) *Lib. 1*, cap. 42.

(4) *Part. 1*, quæst. 4, art. 5.

nibus designatur, quibus indoles religionis judicæ antiquioris polytheistica panditur; cujusmodi est nomen אלהים (Elohim) apud hebræos usitatum in plurali numero. 2. Historia docet ceteras religionis species, in Asia repertas, polytheismo superstructas fuisse, et 3. ipsos israelitas, cultus religiosi mosaici quasi quodam jugo oppressos, quavis data opportunitate ad idololatriam reversos esse (1). Quare 4. in Veteris Testamenti libris non una eademque numinis idea pura, sed ea potissimum obtinuit notio, quæ Deum prædicat mundi creatorem (Gen. I, 1; Ps. hebr. XCVI, 5; Is. XL, 28), naturam celsissimam (Ps. hebr. CXLV, 5), alii naturæ nulli, neque aliorum populorum diis comparandam (Exod. XVIII, 11; Deut. III, 24; Jos. XXIII, 7; Ps. hebr. LXXXVI, 8, 9; CXL, 5 et seqq.; Isaie LIX, 2), omnium rerum, et sensu quidem peculiari israelitarum eorumque reipublicæ summum dominum atque moderatorem (Exod. VI, 5; Jos. XXIV; Jud. XI, 24; Ps. hebr. XX, 2, 7, et aliis locis), quem propterea יהוה *Iehovah*, quod nomen Dei israelitis εὐχολόγος (*indigetis sea localis*) proprium recte vocaveris (2); ergo.

Resp. N. A. Ad 1. N. Nemo enim est qui nesciat in linguarum usu non tam ad vocum etymologiam vel nativam significationem quam ad sensum, quo usurpari consueverunt, attendi debere, ut innumeris exemplis petitis sive a linguis antiquis sive recentioribus ostendi facile posset. Cum autem falsum sit adversariorum principium de indole polytheistica israeliticæ religionis antiquioris, cujus ipsi nullum afferunt documentum, hinc jure negamus hoc indicatum fuisse per Dei nomina plurali numero expressa. Sane Moyses, loquens de populo israelitico, dum adhuc in sua infantia esset, aperte contrarium supponit, imo exprobrat infidelitatem ejusdem populi in cultu, quem idolis ac diis gentium præstitit, velut novitatem, dicens: *Immolaverunt demoniis et non Deo, diis quos ignorabant, novi recentisque venerunt, quos non coluerunt patres eorum, Deum qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Domini creatoris tui... Deut. XXXII, 17, et c.* Hinc Moyses semper unicum Deum exhibet in creatione, in patriarcharum cultu, a quibus hebræi originem traxerunt, eum vocando Deum Abraham, Isaac et Jacob, cui jamdiu sacrificia obtulerant Abel et Cain ac postea Noe (3).

Ad 2. *Neg.* historiam docere ceteras religionis species fuisse superstructas polytheismo, quum potius contrarium doceat. Etenim historia omnium antiquissima est mosaica; jam vero historia mosaica aperte tradit in mundo prius obtinuisse monotheismum, nec nisi post diluvium saltem positivis documentis ostendi potest inolevisse inter homines polytheismum, et quidem per successivam defectio-

(1) Ita Wegscheider, § 52, n. d.

(2) *Ibid.*

(3) Cons. *Ueber den Monotheismus*, etc., seu *De monotheismo tanquam primitiva religione humanitatis tentamen*, per Franc. Xav. Frit, etc. in *Ephem. Theol.* edit. a D. Jo. Pleiz. anno 6, fasc. III.

cedebant a primæva institutione per veri Dei oblivionem. Hinc videmus tum in Ægypto tum in Chanaanide longius conservatam notionem unius Dei, ut patet ex Gen. XII, 18, ubi Pharaë agnoscit se a Deo plecti ob usurpatam sibi uxorem Abraham; tum ex cap. XIV, 18 et seqq. ubi Melchisedech rex Salem ut cultor unius Dei exhibetur; rursus ex cap. XX, 3, 4, 11, Abimelech regem Geraræ monotheistam fuisse patet; ut alia documenta omittam, quæ tum in libris mosaicis, tum in libris Job, Josue et Judicium expendi possunt (1). Itaque non monotheismus polytheismo superstructus est, sed contra polytheismus, uti protestantismus, sive hæreses sub nova lege, deficiendo a vera religione pullularunt.

Ad 3. *Neg.* suppositum, israelitas nempe propter legis suæ oppressionem, ad idololatriam reversos esse, ut patet ex dictis; ipsi enim potius ceterarum gentium scandalo, quod ob ipsorum oculos semper versabatur, trahebantur facili irritamento ad illorum deorum cultum, qui omnibus cupiditatibus favebat, habita præsertim ratione rudioris ac materialis indolis illius populi, qua factum est, ut observat S. Augustinus (2), ut illo rituum apparatu, velut sepe, divina providentia circumcingeretur, ne diffunderet ad ritus finitimarum nationum; et his non obstantibus forsitan defluisset, nisi Deus speciali ratione ei prospexisset.

Ad 4. *D.* In sensu exclusivo quorumcumque aliorum deorum, *C.* alio sensu *N.* Lex enim mosaica luculentissime unum et solum Deum prædicat et alium quemcumque excludit; palmaria sunt verba, quibus sic Deus loquens inducitur (Deut. XXXII, 39 et seqq.): *Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus præter me; ego occidam et ego vivere faciam, percutiam et ego sanabo, et non est, qui de manu mea possit eruere; levabo ad caelum manum meam, et dicam; vivo ego in æternum*; quibus magnifice non solum unitas, sed et omnipotentia et æternitas Dei prædicatur. Notandum porro est ex legis præscripto israelitas istud Moysis canticum memorie mandare debuisse, nunquam propterea absurdam opinionem adoptare de diis municipalibus, ut vocant, ac patriis aliarum gentium; æque luculenta sunt verba, quibus *ibid.* IV. 35, Moyses sic populum compellat: *Ut scires quoniam Dominus ipse est Deus, et non est alius præter eum*. Ut cetera brevitate studio prætermittam, quæ ex reliquis sacris voluminibus, prophetarum præsertim, qui populum revocant ad legis præscripta, deponuntur.

Quod si interdum videtur institui comparatio inter Deum hebræorum aliarumque gentium deos, ejusmodi comparatio non fit nisi juxta persuasionem illarum gentium, quæ in suis diis gloriabantur, non autem in

(1) Ex libro Job, qui fortasse est omnium antiquissimus, patet monotheismum etiam apud gentes adhuc plene viguisse.

(2) *Tract. x*, in Joan.: « Sacrificia illi populo pro ejus carnalitate et corde adhuc lapideo talia data sunt, quibus teneretur, quominus in idola deflueret. »

rei veritate, quum viderimus apertissime alios deos explodi. Adde passim in Scripturis deos gentium *dæmonia* vocari, ut Levit XVII, 7: *Et nequaquam ultra immolabit hostias suas dæmonibus, cum quibus fornicati sunt*; tum Deuter. citato cap. XXXII, 17: *Immolaverunt dæmoniis*; Psalm. XCV, 5: *Omnes dii gentium dæmonia*, et alibi passim. Aperte negant Scripturæ deos gentium deos esse, ut Deut. XXXII, 21: *Ipsi me provocaverunt in eo, qui non erat Deus*; IV Reg. XIX, 18: *Non enim erant dii... Nunc igitur Domine Deus noster salvos nos fac de manu ejus, ut sciant omnia regna terræ, quia tu es Dominus Deus solus*; et alibi sæpe. Cum hæc igitur de diis gentium passim in Scripturis Veteris Testamenti prædicentur, qua ratione dici potest secundum israelitas fuisse illos vere deos, licet inferiores Deo, quem ipsi colebant?

Atque hinc pariter excluditur, quod ultimo loco asserebatur, judeos Deum suum ut indigetem seu localem ac patrium, *εγγύριον* ἱεὺν habuisse ad instar aliarum gentium. Fieri utique potuit, ut rudes nonnulli, in idololatriam proni, hanc fortasse opinionem adoptarint, sed aliud est loqui de singulis, aliud de spiritu ac sensu totius gentis, ut adversarii faciunt, qui et in eo peccant, quod ex analogia aliarum gentium argumentum ducunt ad hebraicam nationem, quasi et ipsa imbuta fuerit eodem errore, in quo gentes ceteræ versabantur, quæ pessima quidem est argumentandi ratio. Nonne ridiculum se præberet, qui vellet adscribere ecclesiæ catholicæ absurda, quibus protestantismus scætet? Hæc tamen methodus est biblicorum rationalistarum, quibus et inter cetera fixum atque statutum est Deum hebræorum fuisse localem; cum tamen nulla gens sit, quæ tam alte de Deo senserit, ejusque in gentes omnes dominatu, quam natio judaica, quemadmodum patet ex Psalmis, in quibus gentes passim invitantur ad laudandum Deum.

Inst. Nec pauca nec levia sunt hujus opinionis fundamenta in sacris Bibliis; Deus enim 1. plurali numero, Gen. 1, 26, loquens inducitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; tum ibid. cap. 11, 18: *Faciamus ei adjutorium simile sibi*; et cap. III, 22: *Ecce Adam quasi unus ex nobis*, et alibi. Hanc etiam 2. Christus ipse indicat illis verbis: *Ego dixi: Dii estis*, quibus (Joan. X, 54) ipse se comparat; atque 3. Apostolus, I Cor. VIII, 5: *Si quidem sunt dii multi et domini multi*. Sane 4. si non repugnat juxta christianam doctrinam plures esse personas divinas realiter distinctas, nec repugnat plures deos esse, qui plus minus eandem divinam naturam participant (1); ergo.

Resp. N. A. Ad 1. probat. D Ad insinuandam pluralitatem deorum, N. ad indicandam pluralitatem personarum in Deo, ut patres exponunt, vel alia de

(1) Argumenta, quæ in favorem polytheismi desumi possent ex miraculis atque vaticiniis et oraculorum responsis, jam diluimus in tractatu *De vera religione*, part. I, n. 226 et seqq.

causa C. Cum Moyses constanter monotheismum absolutum vel primarium legis articulum ponat, non potuit profecto iis verborum formulis uti, quæ favere possent polytheismo, a quo perpetuo nimitur abducere israeliticum populum; quare vel dicendum in prædictis locis, in quibus Deum plurali numero loquentem inducit, insinuare pluralitatem personarum in Deo, ut ecclesiæ patres communi consensu exponunt atque interpretes catholici, et antiquiores ipsi protestantes (1), quod nos pro certo habemus, cum nulla alia expositio satisfaciat (2); vel aliam rationem fuisse, quæ ros lateat, promiscue usurpandi numerum pluralem pro singulari. Ceterum alter textus ex Gen. II, 18, desumptus hebraice est numero singulari: *אֶתְּיָדָאֵי אֶפְרַיִם* *faciam ei*, etc.

Ad 2. N. Christus enim se comparat iudicibus vel prophetis, ad quos sermo Dei factus est, et quidem relate ad solam denominationem, non autem ad naturam divinam, ut patet ex contextu, et nos suo loco ostendemus.

Ad 3. D. Qui tales dicantur ex ethnicorum hominum opinione, C. qui tales sint N. Non alium esse sensum Apostoli contextus evincit.

Ad 4. Neg. paritatem. Personæ enim in Deo non distinguuntur in natura, quæ una eademque in omnibus est, sed in relationibus; dii autem totidem distinctis naturis ac diversis necessario constant. Sed de hoc argumento in tractatu de Trinitate.

PROPOSITIO II. — *Ethnici vel polytheismo proprie dicto vel idololatrico cultu absoluto vel passim utroque simul se commacularunt.*

Hæc propositio est tum adversus illos protestantes, qui in solo relativo imaginem ac idolorum cultu crimen idololatriæ constituunt, atque inficiantur idola ipsa per se ethnicos coluisse, tum adversus illos neotericos, quos supra indicavimus, qui nullum unquam viguisse polytheismum proprie dictum adserunt, neque idololatriam absolutam.

Evincemus autem ejusdem propositionis veritatem tum ex sacris litteris, tum ex monumentis ecclesiæ.

(1) Cons. *Critici sacri*; vol. I, ad hæc loca.

(2) Clericus hic adnotat emphasim quamdam in illa locutione *faciamus*, etc. Rosenmüller eam repetit ex lingua consuetudine, nam et in aliis linguis mos est, ut interdum plurali numero, de se loquentes, singuli utantur homines. Sic Job. xiii, 2, 3; I Reg. xiv, 8, ubi David in eadem orationis serie singularem et pluralem numerum promiscue de se uno adhibet, II Reg. xvi, 20. Adversum autem 22, cap. 5. Geneseos: *Ecce Adam quasi unus ex nobis*, etc., manifestum est inquit, Deum, dum prima pluralitatis persona loquitur, sibi conjungere ceteros dæmones אֱלֹהִים. At, præterquam quod allati textus ad rem non sunt, ut cuilibet eos attente percurrerent palam fiet, ne unus quidem adduci potest, in quo Deus de se plurali numero loquatur, si eos excipias, in quibus non solum ecclesiæ patres, et veteres ipsi protestantes, verum ipsi rabbini non obscure insinuant pluralitatem personarum induci, ut inter ceteros ostendunt Martini in *Pugione fidei*, et Galatinus *De arcanis cath. veritatibus*, et post ipsos Cl. Drach, *Deuxième Lettre d'un Rabbín converti*, sect. IV, pag. 75 et seqq. Paris 1827.

sticæ ac profanæ antiquitatis quoad utramque partem. Diximus autem vel polytheismo, vel absoluto idolorum cultu, ne quis putet nos contendere omnes prorsus ethnicos in ea persistisse sententia, idola per se deos fuisse; scimus enim non omnibus rudem hanc stetisse opinionem.

Jam vero ethnicos in primis polytheismum proprie dictum admisisse, seu coluisse plures deos proprie dictos, 1. omnia illa ostendunt Scripturarum oracula, quæ oburgant infideles de pluralitate deorum, cujus rei documentum luculentissimum exhibent Acta Apostolorum cap. XIV ubi ex occasione miraculi patrati a Paulo et Barnaba, Lystriensis *levaverunt vocem suam, lycœnice dicentes: Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos, et vocabant Barnabam Jovem, Paulum vero Mercurium*; in turbas vero ac in sacerdotem, qui illis sacrificare volebat, insipientes, dixerunt apostoli: *Viri, quid hæc facitis? et nos mortales sumus, similes vobis homines, annuntiantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum, qui fecit celum et terram, etc. qui in præteritis generationibus dimittit omnes gentes ingredi vias suas. Ex quibus habemus ethnicos in multitudinem seu pluralitatem deorum reipsa credidisse, eum errorem præteritis generationibus communem fuisse, et ad revocandas eas ab ejusmodi errore apostolos esse missos a Christo Domino. Hoc autem ethnicos præstitisse, absque respectu ad verum Deum, luculentissime declarat Apostolus, scribens ad Galatas: *Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis* (Gal. IV, 8). Sic Veteri Testamento Achior (Judith. cap. V) meminit multitudinis deorum, quos Chaldaei colebant. 2. Idem evincunt omnia loca, in quibus dii gentium nominantur dii alieni, dii patrii uniuscujusque gentis, quæ innumera prope sunt. 3. Illa pariter evincunt testimonia, quibus arguitur infidelitas Hebræorum, qui, cum a Deo recederent, ut sequerentur gentium deos, dicuntur, *fornicari, adulterari, etc.* Hæc oburgationibus plenæ sunt Scripturæ, ac præsertim prophetarum volumina (1), metaphora ducta exinde quod, derelicto uno veroque Deo gentis israeliticæ sponso sive marito, diis falsis per summam infidelitatem adhererent.*

Quod præterea idololatriæ crimen consisteret in culto absoluto idolorum, id pariter luculentissime evincitur 4. ex iis locis, quibus reprehenduntur idololatriæ, dicentes ligno: *Pater meus es tu*; et lapidi: *Tu me genuisti* (2), quod coluerint opera manuum suarum, opera manuum hominum, ut in prophetis passim, ac præsertim Isaia cap. XLIV, ubi graphice describitur stupiditas idololatriæ, dum faber lignarius exhibetur faciens idolum et deinde curvatur ante illud et adoratur *illud et obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es*

(1) Exod. xxxiv, 15, 16; Lev. xvii, 7; xx, 5, 6; Jud. ii, 17; viii, 27, 35; Psalm. lxxii, 27; cv, 39; Isaia xxiii, 17; Jerem. iii, 1, 6, 8; Ezech. vi, 9; xvi, 15 et seqq. Osee i, 2.

(2) Jer. ii, 27.

tu (1). 2. Ex iis in quibus admonentur hebræi idola gentium deos non esse; quo spectat integrum caput VI Baruch: *Videbitis, inquit, in Babylonia deos aureos et argenteos et lapideos et ligneos in humeris portari, ostentantes metum gentibus: videte ergo ne et vos similes efficiamini factis alienis, et metuat, et metus vos capiat in ipsis*; et, recensitis diversis idololatriarum ritibus ac multiplici idololatriæ specie, eadem semper ratione concludit: *Scitis quia non sunt dii, nec timueritis eos*. 3. Demum, ceteris omnibus omissis, quæ in eandem rem afferri possent, facta ipsa id ostendunt in Scripturis recensita, ex quibus seligimus historiam idoli Bel et draconis (Daniel XIV). Bel enim credebatur Deus vivens, quem propterea non solum cultu absoluto prosequerentur babylonii, sed præterea apponebant ei per singulos dies escas, vinum, etc.; idem dicebatur de dracoue, quem ut Deum immortalem colebant et adorabant (ibidem); ut alia præteream. Ex his interim patet negari non posse, nisi fides Scripturæ detrahatur, ethnicos tum plures deos coluisse, tum idola pro veris diis habuisse, ac tanquam deos absoluto cultu veneratos esse.

Nunc præstat tandem propositionem documentis ecclesiasticis et profanis ostendere et confirmare. Ac primo quidem ecclesiæ patres, qui profecto longe melius quam nos paganorum theologiam ac religionem cognoscebant, quum plures ex ipsis ex paganismus ad christianam veritatem venerint, et assidue adversus ethnicorum errores ac superstitionem tunc vigentem pugnaverint, aperte utrumque propositionis nostræ assertum testantur. Ipsi enim non minus confutant eos, qui simulacra sive metallica sive lignea sive lapidea ut deos colebant, quam eos qui divinitatem tribuebant Jovi, Apollini, Veneri, Minervæ, qui non fuerunt nisi homines eosque, qui cum illis antiquis philosophis, sub istis diversis nominibus, mundum ejusque partes intelligebant. Quare vero? Nisi quia inter ethnicos omnes harum superstitionum ac idololatriæ species inveniebantur. Hinc aliqui secebantur in religionis negotio fabulas poetarum, alii sensum philosophorum, plerique demum existimabant simulacra ipsa veros deos esse, ita ut philosophi ipsi præclarissimi traherentur a multitudine ad simulacrorum cultum, quasi revera dii essent, ut testatur Origenes, loquens de Platone et Socrate (2).

(1) Cfr. Exod. xx, 23; xxxiv, 17; xxxii, 4; Sapient. capp. xii-xv; Isaia ii, 8 et seqq.; Dan. v. 4; Jer. x.

(2) Hæc sunt ejus verba. (*Contra Celsum*, lib. vi, n. 4): *Ἄλλ' οἱ τοιαῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ γράφοντες καταβαλόντων εἰς Πειραιῶν, προσεβήμενοι ὡς θεῶ τῆ Ἀρτέμιδι· καὶ δόξασαν τὴν διὰ ἰδιωτῶν ἐπιτελουμένην πανηγύριν... ἀλεκτρούνα τῶ Ἀσκληπιῶ ἀποδίδοντες· καὶ ἔστιν ἰδεῖν τοῦς ἐπὶ σαρὰ μὲγα φρονούτους καὶ θεολογία, ὁμοίωματι εὐκρίτους φαρτῶ ἀνθρώπων προσκυνοῦντας εἰς τιμὴν, φασιν, ἕκαστου· ἔσθ' ὅτι δὲ καταβαλόντας μετ' Ἀδρυμνίων ἐπὶ τὰ πετεινὰ, ἢ τετραπόδα. ἢ ἕρπετά, id est, « Sed illi, qui de summo bono talia scripserunt, in Piræum descendunt, Dianæ ut Deo præces oblaturi, interfuturique festo ab imperita multitudine celebrato... gallinaque persolvunt Æsculapio... illos videre est de sua sapientia theologique gloriantes pervolvī ad*

Hinc Minutius Felix in *Octavio*, disserens de idolo pro Deo habito, inquit : *Quando igitur hic nascitur? Ecce funditur, fabricatur, sculptur. Nondum Deus est. Ecce plumbatur, construitur, erigitur; nec adhuc Deus est. Ecce ornatur, consecratur, oratur; tunc postremo Deus est, cum homo illum voluit et dedicavit.* Eadem ratione loquitur S. Justinus (1). Athenagoras vero in *Legatione pro Christianis*, cap. XVII, non solum defendit christianos ab accusatione illis impacta, quod idola ut deos non agnoscerent, sed præterea confutat hunc errorem ostendendo Deum et idola infinito inter se intervallo distare, deinde cap. XVIII exponit nonnullorum explicationem : *Sed quoniam aliqui dicunt ejusmodi simulacra imagines tantum ac representationes sive effigies deorum esse, etc., (2) ideoque idola coli cultu relativo, respondet alia ratione. Ex hoc habemus ethnicos plerosque idola absolute coluisse, nonnullos cultu relativo, admittentes tamen pluralitatem deorum. Id ipsum testantur Tatianus (3), Lactantius (4), Theophilus Antiochenus (5), Tertullianus (6), Prudentius (7), S. Athanasius (8). Sed præstat audire Arnobium exponentem sensa sua circa idola, cum paganus esset : Venerabar, inquit, o cæcitas ! nuper, simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos : elephantorum ossa ; picturatas veterosis in arboribus tæniæ si quando conspexeram, lubricatum lapidem et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis præseus, adulabar, affabar, et beneficia posebam nihil sentiente de trunco ; et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram, afficietam contumeliis gravibus (9). Nunc querendum subest,*

pedes imaginis corruptibilem hominem representantis, ejus colendi gratia ; et interdum cum Ægyptiis ad volucrium, quadrupedum, reptiliumque cultum se dejicere.

(1) Apol. 1, cap. 9.

(2) Ἐπεὶ τοὺν καὶ τινες εἰκόνας μὲν εἶναι ταύτας, θεοὺς δὲ, ἐφ' οἷς αὐτοὺς εἰκόνας, κ. τ. λ.

(3) Orat. adv. Græc. cap. 9, tum xxxiii et xxxiv ; ipse Tatianus se profitetur testem ocularem.

(4) Div. Inst. lib. ii, capp. 2 et 4.

(5) Ad Autolyc. lib. ii, cap. 2, ubi loquens de simulacris affirmat, quod ii ipsi, qui ea confecerunt, accedunt, ut ea adorent, et ea Deos esse existimant ; Ἐργουται μετὰ σπουδῆς..... εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς, καὶ ἠγούνηται θεοὺς αὐτοῦς. Quid clarius ?

(6) Apol. n. xiii, et seqq. ubi ostendit plus pati deos ethnicorum, dum fabrefiunt, quam Christiani dum tormentis subjiciuntur : « Ungulis, inquit, deraditis latera christianorum, at in deos vestros per omnia membra validius incumbunt ascie et uncinae et scobinae. Cervices ponimus ; ante plumbam et glutinum et gomphos sine capite sunt dii vestri... ignibus urimur ; hoc et illi a prima quidem massa, etc. Instant ibidem ethnici : sed nobis dii sunt »

(7) I. Cathemerin, in hymno viii, kal. Januarii :

Nam cæca vis mortalium,
Venerans inanes nœnias,
Vel ara, vel saxa algida,
Vel ligna credebat Deum.

et rursus in I. Peristephanon, hym. in laudem Vincentii mart.

(8) Orat. cont. gent. 22, 15, 15, edit. Maurin. ubi pariter expresse tradit artifices opera sua ut deos salutare, θεοὺς προσκυροῦσθαι ; cfr. etiam S. Greg. Naz. Orat. xxxv.

(9) Adv. Gent. lib. 1, n. 13. Et hoc etiam dictum

utrum potius credendum sit ita testantibus de re, quæ sub oculos ipsorum cadebat, et cujus ipsi pars fuerant, an recentioribus quibuscumque contrarium effluentibus.

Demum ne longiores simus in re non necessaria, finem huic propositioni facimus duorum ethnicorum testimoniis, quorum unus est Horatius, cujus versus jam retulimus in tractatu de vera religione, ex lib. I, sat. VIII : *Olim truncus eram, etc.*, alter est Seneca, qui in libris moralibus ita de paganis scribebat : *Simulacra deorum venerantur, illis supplicat genu posito, illa adorant, illis per totum assident diem aut adstant, illis stipem jaciunt, victimas cædunt, et cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecerunt, contemunt, etc. (1).*

Si igitur verus polytheismus dicendus est, in quo pluralitas deorum proprie talium admittitur et creditur ; si polytheistico cultu, qui deos in simulacris venerantur commaculati sunt dicendi ; si rei idololatricæ striete sumptæ censendi sunt, quotquot vel credunt numina idolis inclusa, vel idola ipsa ut deos habent ; cum ex documentis, sive ex Scriptura sive ex omni antiquitate sacra et profana depromptis, evidentissime constet ita se gessisse ethnica gentes, concludendum igitur est ethnicos vel polytheismo proprie dicto, vel idololatrico cultu absoluto, vel passim utroque simul se commaculasse, quod demonstrandum nobis assumpsimus, tum adversus protestantes, tum adversus neotericos scriptores.

Quaquam hi postremi advertere præterea deberent ad concilium Tridentinum, quod sess. XXV, in decreto de sacris imaginibus, mandat : *Imagines porro Christi, deiparæ Virginis, et aliorum Sanctorum in templis præsertim habendas et retinendas, eisque debitum honorem et venerationem impertiendam ; non quod credatur inesse aliqua in iis divinitas vel virtus, propter quam sint colendæ, vel quod ab eis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in imaginibus sit figenda, veluti olim fiebat a gentibus, quæ in idolis spem suam collocabant.* Ergo ex conc. Trid. gentes putabant inesse idolis aliquam divinitatem vel virtutem, aliquid petebant ab ipsis, fiduciam in iisdem figebant spemque suam in idolis collocabant, ideoque verum ac proprie dictum polytheismum, veram ac proprie dictam idololatriam profitebantur.

DIFFICULTATES.

I. Obj. 1. Idololatria non est negatio alicujus dogmatis, sed violatio præcepti, et quidem omnium primi, ejus nempe, quod præscribit Dei adorationem et quidem solius Dei. Sic 2. idololatrarum crimen consistit juxta Apostolum in eo quod, cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt ; sed evanuerunt in cogitationibus suis....., et

sit adversus eos, qui usum loquendi unicam, aut saltem præcipuam legem statuunt ad exponenda sacra Biblia, et tamen patres deserunt, quando ipsorum commentis adversantur.

(1) Apud Lactant. loc. cit. cap. 2. Cfr. P. Baltus, Suite de la réponse à l'Hist. des Oracles, 1. part. chap.

coluerunt et servierunt creaturæ potius quam Creatori (Rom. I, 21, 25) ; quod 3. congruit cum eo quod idem Apostolus, scribens ad Thessalonicenses, de ipsorum conversione ait : *Conversi estis ad Deum a simulacris, servite Deo vivo et vero ;* ad Thess. I, 9, et I ad Cor. XII, 2 : *Scitis, quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes.* 4. Homo enim, utpote sensuum suorum servus, in se experientur indigentiam sibi Deum verum, unicum, æternum et invisibilem representandi sub aliqua imagine, ut ipsa ἰδωλολατρεία (idololatriæ) vox exprimit, cultus nempe imaginum ; atque ita 5. honoratus est creator in operibus suis splendidiore, quæ facta sunt totidem symbola divinitatis (1).

Resp. ad 1. N. Idololatria enim est tum negatio dogmatis, scilicet unius Dei, tum violatio præcepti prohibentis deferre creaturæ adorationem uni Deo debitam, vel etiam falsis diis cultum debitum Deo vero. Ex allatis enim documentis, sive ex Scriptura, sive ex patribus atque scriptoribus paganis, constat idololatrias passim in errore versatos fuisse pluralitatis deorum, ideoque dupliciter peccasse et in dogma et in præceptum. Paulus enim et Barnabas non unus, sed duo dii, Jupiter et Mercurius, existimati sunt (2).

Ad 2. D. Respectu paucorum philosophorum, C. respectu multitudinis ac populorum N. Patres enim atque interpretes, exponentes hunc locum conveniunt in eo restringendo ad philosophos, qui utique cum Deum cognovissent naturali ratione ex pulchritudine hujus universi, nec eum glorificaverunt, nec ejus unitatem et veritatem prædicaverunt, sed se potius in cultu externo et publico accommodaverunt multitudini colenti plures deos, prout ipsis exprobrat S. Augustinus, et patet ex historia (3). Hanc

11 et 12. Integrum confici posset volumen ex apertissimis patrum testimoniis, qui exprobrant gentibus cultum deorum et simulacrorum, et quidem absolutum. Nec minus clara sunt monumenta, quæ nobis suppeditant auctores profani. Diogenes Laertius in vita Stilponis, lib. n, refert hunc philosophum exilio multatum fuisse ab atheniensibus, eo quod dixerit Minervam Phidiæ non esse divinitatem. Cfr. historia, quam refert Flav. Joseph. Archæol. lib. xviii, cap. 3, n. 4, pag. 877 et seqq. edit. Havercamp, de muliere, quæ putavit se cum Deo congressam, etc. Cons. Bergier Dict. art. Idole, Idolâtre, etc. Cavendum tamen ab editione Vesuntina anni 1826, cui nescio quis e schola neoterica addidit notas ad disseminandam novam doctrinam, prout præstitit in hoc articulo, in quo Bergier aperta fronte contradixerat iis, quæ postea neoterici auctores invexerunt.

(1) Essai sur l'indifférence en matière de Religion, tom. iii, pag. 74 et 75.

(2) Cfr. Euseb. De Præp. evang. lib. v, cap. 1 et seqq. usque ad cap. 16, ubi non solum de numinum ac simulacrorum multitudine, sed et de ipsorum cultu late ac fuse disserit, perpetuoque supponit coli simulacra lapidea ac lignea ut vera numina. Cfr. etiam Card. Gerdil. in suo Saggio d'Instruz. teolog. opp. edit. Rom. tom. x, pag. 279, seqq.

(3) S. Aug. De civ. Dei, lib. vi, cap. 10. Cons. P. Baltus in opere, Jugement des SS. Pères sur la morale de la Philosophie païenne, liv. I, chap. 7, vol. 1, in-4°, Strasbourg 1719 ; ubi innumeris prope docu-

porro esse mentem Apostoli eruitur his ex verbis, quæ omisit adversarius : *Et dicentes se esse sapientes stulti facti sunt.*

Ad 3. D. A. Ducebamini ad simulacra falsorum deorum, C. unius veri Dei N. Id ipsum dicitur de alio textu epistolæ ad Corinthios ; in hac enim ipsa epistola (1 Cor. VIII, 5.) Apostolus expresse scribit : *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra (siquidem sunt dii multi et domini multi) ; nobis tamen unus Deus ;* et loquitur juxta errorem et sensum gentium.

Ad 4. Neg. idololatrarum crimen præcise constitisse in efformandis et colendis imaginibus symbolicis unius veri Dei. Alioquin catholici, qui pariter Deum in imaginibus symbolicis seu formis, sub quibus Deus interdum apparuit patriarchis et prophetis, representant, essent idololatricæ turpissimæ rei, prout eos accusant hæretici (1) ; quod impium et absurdum est. Falsum præterea est vocem ἰδωλολατρεία designare seu exprimere, ut adversarius autumat, cultum imaginum ; significat enim cultum vel servitutem falsarum imaginum, quibus nempe nullum reale objectum respondet, ut fuse ostendit Bellarminus adversus Henricum Stephanum aliosque hæreticos, hanc ipsam etymologiam ἰδωλον obtrudentes (2).

Ad 5. N. Sed, ut patet ex dictis, idololatricæ, veri Dei obliti, non creatorem, sed falsos et inanes deos honoraverunt.

Inst. 1. Saltem sub multitudine diversarum formarum idololatria reducebatur ad cultum spirituum, qui per hoc universum diffusi sunt, et ad cultum hominum, qui post mortem ad eum excellentiæ atque potentiæ gradum eveci putabantur quo spiritibus cælestibus appropinquarent (3). Hinc 2. ostensum est idololatriam nil aliud unquam fuisse, quam cultum spirituum bonorum et malorum, et cultum hominum illustrium, id est, quoad rem ipsam nil aliud quam cultum Angelorum et Sanctorum (4). Sane 3. difficile potest intelligi paganos alligasse his diversis spiritibus veram notionem divinitatis. Si enim res bene perpendatur, 4. nonne unitas necessario includitur in hac notione ? Dici propterea oporteret homines credidisse pluralitatem unius seu unici Dei (5) ; neque enim pagani credidissent plures deos, si non habuissent notionem Dei (6). In hanc 5. propterea

mentis ostendit philosophos fuisse idololatrias ac docuisse pluralitatem deorum, et tum factis tum scriptis passim cohonestasse idololatriam apud populum.

(1) Cons. Bellarm. De reliquiis et imaginibus Sanctorum, lib. n, cap. 15.

(2) Ibid. cap. 5.

(3) Essai sur l'indifférence, loc. cit. pag. 82.

(4) Ibid. pag. 107 et 108.

(5) Ibid. (pag. 110 et 111) : « Il est difficile que l'on s'entende soi-même, quand on prétend que les païens attachaient à ces divers esprits la vraie notion de la divinité. Qu'on veuille bien y réfléchir : l'unité n'entre-t-elle pas nécessairement dans cette notion ? Il faudrait donc dire que les hommes croyaient à la pluralité d'un Dieu unique. »

(6) Pag. 111, n. s. : « Comment les païens croyaient-